

Erik XIV och ödeläggelsen av Ronneby 1564.

I nordiska sjuårskrigets andra år, närmare bestämt den 3 september 1564, stod Erik XIV med en ansenlig styrka till häst och fot framför Ronneby. Då borgare och besättning vägrade att underkasta sig en betingelselös kapitulation, blev staden följande dag, i tidiga måndagsmorgonen, tagen med stormande hand¹. Konung Erik har själv i ett manifest till meniga Sveriges inbyggare skildrat det som nu följde. »Vattnet i älven var rött som blod utav de döde kroppar. Och vore fienderna så försagde, att man föge omak hade för dem, utan man stack uti dem såsom uti en hop vildsvin, och skonade man ingen utan slog ihjäl alle varaktige, så att i staden blevo mer än tutusen man om halsen förutan någre kvinnor och barn, vilke de amäktige (o: eländige) finnar sloge ihjäl». Med välbehag berättar kungen om det rika bytet av guld, silver, penningar, husgeråd, köpmansvaror, vin, mjöd, salt och mycket annat; aldrig någonsin hade slikt byte fallit krigsfolket till². Och dock var det blott en del av stadens rikedomar, som föll i segrarens händer, resten gick till spillo i den eld, som belyste och fullbordade den blomstrande handelsplatsens förintelse.

Naturligt nog ha både blodsdådet och det självbelåtna manifestet anförts som bevis för Eriks personliga grymhet.

¹ Den i senare historisk litteratur ständigt återkommande uppgiften, att stormningen ägde rum en söndag, är felaktig. Att en stor del av stadsbefolkningen vid fiendens inträngande sökte sig till kyrkans helgade rum är ju helt naturligt.

² Till den menige man utöver hela Sveriges rike belangenens den lycke och seger emot fienderne, dat. Kalmar den 15 septembris a:o 64. Riksregistret, fol. 169 f.

Krönika och sägen ha hållit händelsen i bittert minne till våra dagar. Inget odåd i de svensk-danska gränskrigen har varit tacksammare som belägg för den traditionella uppfattningen om den dåtida krigföringens meningslöshet och militära ineffektivitet överhuvud.

I en skrift, »De ledande idéerna i krigföringen i Norden 1563—1570», gjorde Arthur Stille ett saktmodigt påpekande. De gamla gränskrigens beryktade härjningar visa sig vid närmare granskning vanligen ha åsyftat vissa bestämda strategiska mål; genom ödeläggelse av en fientlig provins gjorde man denna för lång tid oanvändbar för motståndaren som operationsbas och provianteringsområde, d. v. s. man kunde så förekomma ett befarat anfall eller frigöra egna styrkor för en huvuddiversion åt annat håll¹. — Förklaringen motogs på sina håll med ett småleende, vars innebörd kunde tolkas ungefär så: att göra Karl XII till en fältherre med idéer må vara hänt, men Erik XIV?

Den som med uppmärksamhet studerar aktmaterialet från gränskrigen, skall emellertid finna Stilles uppfattning till fullo bekräftad. Resonemanget återkommer flerfaldiga gånger i korrespondensen mellan överstarna i fält och den hemmavarande regeringen, på såväl svenska som danska sidan, alltifrån Hemming Gadhs fejder till Kalmarkriget, och det under omständigheter, därvid även den misstänksamaste källkritiker måste förutsätta, att brevskrivaren uppriktigt framlägger sitt hjärtas mening utan baktankar². Över-

¹ Stille, a. a., 18 och flerstädes.

² Ett par exempel. Riksråd i garnison i Kalmar jämte stadens borgare skriva 12 maj 1504 till regeringen i Stockholm om en befarad dansk expedition till Kalmar slotts undsättning. Bästa medlet att möta faran vore att »med ett mäktigt tal folk oförtövat gästa honom (konung Hans) hemma till hans, här näst gränsen, så bliver han hemma med sitt folk, och vi få god frid eller någre andre uppslag». Styffe, Bidrag V, 12. — Erik XIV sänder 8 sept. 1564 befallning till Klas Kristersson Horn och Charles de Mornay att härja i västra Bleking och Skåne »på en 6 eller 8 mil långs utmed gränsen allt bortåt, såsom vi nu uti Bleking gjort hava, uppå det vi måtte bliva av med den dageliga vakt, vi härtill hava vid gränsen, och att de skalkar icke måtte kunna göra oss skade med infall här i riket». En liknande tankegång ligger

huvud är den populära uppfattningen om gränsfejdenas planlöshet i krigföringen alldeles skev. Allt beräknades noga, men den dåtida fältherren mötte vid sina försök att genomföra krigsplanen ofta särskilda, av tidsförhållandena betingade svårigheter (närmast ifråga om transport- och underrättelseväsen, härorganisationen o. s. v.), vilka hejdade honom och gärna kommo att ge fälttåget en skenbar karaktär av en serie förvirrade, aldrig fullföljda ansatser.

Men Erik XIV och Ronneby då — ligger det någon förnuftig plan bakom den vilda förödelsen? Även efter samtidens uppfattning var förfarandet grymt; enligt en gammal berättelse skulle till slut Eriks egna värvade tyska knektar ha protesterat, och de voro väl annars just inte av det blödiga slaget. Nästan ännu värre te sig Eriks åtgärder dagarna efter Ronneby fall. Han gav sina befälhavare i Bleking order att hopsamla landskapets invånare, under förevändning att låta dem svära svenska kronan trohetsed, och därpå bortföra dem till Uppsverige; i stället skulle Bleking befolkas med svenska och finska bönder. Blott krigslägets snabba förändring förekom planens fulla genomförande.

Erik har alltså räknat med möjligheten att få behålla Bleking och ville i detta fall genom en väldig transplantation ge det en svensk befolkning. Att Ronneby skulle utplånas, har man brukat tolka som hämnd för stadens hjälp åt Dacke tjugo år förut, och Erik har i sina manifest själv givit stöd åt en sådan uppfattning. Men det egentliga motivet för Eriks planmässiga ödeläggelse torde ligga djupare än så, frågan om Ronneby hade för honom ett vida mera personligt och aktuellt intresse.

Ronneby var av gammalt en betydande ort — det älsta kända privilegiebrevet, kung Olofs av den 4 aug. 1387, torde icke ha varit det första. Den egentliga uppblomstringen in-

bakom Eriks plan i början av kriget att genom en fullständig evakuering av Möre förhindra en dansk frammarsch mot Kalmar. — Tegel utvecklar (Erik XIV:s Historia, 219) åskådligt den tanke, som brukade vara bestämmande för härjningarna.

faller emellertid först under 1400-talets förra hälft. Detta sammanhänger med en jämsides pågående hastig ekonomisk utveckling i stadens naturligt betingade uppland, Värends fem härad i Sydsmåland på andra sidan riksgränsen. De äldre unionsregenterna, som ju gjorde unionen till en form för dansk supremati i Norden, ha uppenbart ordnat de skandinaviska ländernas inbördes handelsförbindelser efter danska linjer. De ha bland annat öppnat den dansk-svenska landgränsen och därmed skaffat de skånska provinsernas hamnstäder nya, värdefulla uppland. Det svenska statsintresset och de svenska kushamnarna, t. ex. Kalmar, blevo härigenom lidande, men för bondemenigheterna längs gränsen har förändringen väl oftast varit till fördel. I varje fall har Varend vunnit mycket, alla dess stora, geografiskt betingade förbindelseleder peka ju också söderut. Den helt dominerande näringsgrenen, boskapsskötseln, har utvecklats ofantligt i samband med en storartad kolonisation i landskapets yttre obygd. Folktalet steg starkt, procentuellt mest av alla svenska stift under senare medeltiden¹. Två nya stora vägar byggdes nu från Växjö söderut över gränsen, mot Ronneby och Loshult-Åhus². Givetvis blev det Ronneby, som erövrade handeln på Varend, staden låg ju i alla avseenden bäst till. Hit förde virdarna sina exportvaror, oxar, hästar, talg, smör och honung, hudar och pälsverk, allt begärliga ting på den danska och nordtyska marknaden. I Ronneby äro 60 karlar, skinnare och pälsare, berättar Hemming Gadh 1507; uppgiften antyder en industriell rörelse av

¹ Hans Hildebrand (Sveriges Medeltid I, 58 ff.) beräknar med ledning av peterspenningsuppbörden Värends folkmängd vid 1351—53, alltså omedelbart efter digerdöden, till 11 520 personer. Vid 1560 har den, enligt Forsells uppskattning efter enahanda grunder (mantalet) vuxit till 29 650 (Sveriges inre historia I, Tab. C 1). Ökningen faller i första hand på Värends gränsmarker, icke på den gamla centrala järnåldersbygden. Dennes åkerareal höll sig tämligen konstant, och då jordbruksmetoderna alltjämt voro lika primitiva, funnos ringa möjligheter för en större folkökning här. Det är alltså samma iakttagelse, som kan göras på andra håll i det medeltida Sverige.

² A. Vejde, Borgar och samfärdsleder i medeltidens Varend, Hyltén-Cavalliusföreningens årsbok 1925.

en omfattning, som måste förutsätta ett långt större uppland än Bleking¹. Omvänt köpte värendsborna här med fördel sina förnödenheter, sill, salt, humle och kläde. Värend kom sålunda att helt orientera sig söderut, och under Sturetiden, då den svenska statsmakten råkar i upplösning, är landskapet en halvt självständig bonderepublik med landstinget som ledande organ. Man gav ej sällan sturska svar på riksföreståndarens framställningar; vad man främst ville värna om var freden vid gränsen och den fria förbindelsen med Ronneby. En enda gång var tonen ödmjuk. Det var då Svante Sture i mars 1506 stod med en stark kår i Växjö. Man vågade inte neka sin medverkan vid ett tåg mot Bleking, men man bestormade riksföreståndaren med böner, att Ronneby ej måtte förstöras². Det var en naturlig konsekvens av de faktiska förhållandena, när konung Hans betraktade Värend som direkt anknutet till det blekingska kustlandet, kallade ombud från landskapet till Hjortsberga landsting och krävde gengärd för rätten att handla i Ronneby. Ur värendsbornas synpunkt var det lika logiskt, att de, framhårdande i sina anspråk på särställning i mellanriksfrågorna, denna gång voro ohövlige åt det danska hållet: gengärden, hette det, ville de ge »i pålyxor, armborst och klubbahugg»³. Det säger sig självt, att virdarna i varje bekymmersam situation spekulerade i bondefredspolitik, och ofta nog nödgades därvid riksregeringens representanter, Växjöbiskopen och Trollden på Bergkvara, böja sig för bygdeopinionen och figurera som skylt för landstingets politik.

Det handelsutbyte, som Värend och Ronneby till ömsesidig båtнад och förkovran inlett under unionsregeringens hägn och räddat genom de svensk-danska krigens alla stormar, fortfor tämligen ostört under Gustav Vasas tidigare regeringsår. Men Kalmar, den svenska hamnstad, som blev lidande på denna olaga handel, klagade bittert, och konungen tog under sin resa i Småland 1526 itu med saken. Värends-

¹ Styffe, Bidrag V, 143.

² Styffe, Bidrag V, 84.

³ Styffe, Bidrag V, 217, 229, 239.

borna lovade att hålla sig till Kalmar, om de där finge lika gott köp som i Ronneby¹. Det löftet var nu inte mycket värt, ty på grund av Lübecks privilegierade ställning som starkt gynnad mellanhand i Sveriges utrikeshandel måste importvarorna med nödvändighet betinga högre priser i svenska hamnar än i danska. Handeln på Ronneby fortfor, och danskar drevo allmänt landsköp i Småland till förfång för Kalmar. Småningom fann emellertid konungen, att han hade bestämda personliga intressen i saken. Kronans tull i Kalmar minskades. Den okontrollerade exporten drev upp livsmedelspriserna i landet, underhållskostnaderna för de stående trupperna i borgläger stego, och bergslagets ofta oroliga och sammanrafsade befolkning visade min att vilja »perlament». Gustav förbjöd då, 1532, vid livsstraff smålandsbönderna att utföra oxar och hästar till Danmark, och allt landsköp avlystes med hänsyn till dess intrång i Kalmar stads rätt². Men påbudet blevo slag i tomma luften, t. o. m. under grevefejden fingo de upproriska danska städerna öppet tillförsel från Småland. Detta var mera, än vad Gustavs med åren ökade självkänsla förmådde smälta. År 1537 följde en sträng räfst. Att den ej blev utan verkan intygas av Kristian III:s klagomål två år senare, att hans undersåtar hindrades i sin vanliga handel vid gränsen³. Nya förbud utfärdades för att fullborda gränsens avspärrning.

Väl ha flera orsaker medverkat till den nu utbrytande Dackefejden, men i främsta rummet äro de av ekonomisk art, och kärnpunkten i hela frågan är den nya handelsspärren mot Danmark, d. v. s. för Värends del mot Ronneby. Denna bragte Värends hela ekonomiska liv i fara genom att stäcka huvudnäringen, boskapsskötseln; de nya mandatet undanryckte därmed själva grunden för det välstånd, som byggts upp under hundrafemtio års gynnsamma politiska konjunkture. I takt med välståndet hade folket stigit; ett ungt, oroligt släkte av boskapsuppfödare på skogarna såg sin

¹ G. V. R. III, 44 f.

² G. V. R. VIII, 127 ff.

³ Tegel, Her Gustaffs . . . Historia II, 115.

existens hotad och blev nu upprorets kärntrupper¹. Å andra sidan inneburo Gustavs handelsförbud ett dråpslag mot Ronneby, som därför på allt sätt gav Dacke sitt stöd. Så uppstod Dackefejdens paradoxala politiska situation: medan Kristian III i överensstämmelse med Brömsebrofördraget sände Gustav ansenliga styrkor till hjälp mot de upproriska, bidrogo hans undersåtar i Bleking i hög grad att hålla upproret i gång. Initiativet till Danmarks hjälpsändning tycks ha utgått från den skånska adeln, som befarade en ny rörelse av borgare och bönder till gamle Kristian II:s förmån; när man väl var lugnad på den punkten, såg man genom fingrarna med blekingbornas tilltag; den fria handeln vid gränsen var ju ett danskt riksintresse. Man hör icke talas om någon räfst i Bleking. Trots talrika påminnelser från konung Gustav till den danska regeringen blev Verner Parsberg sittande på Sølvesborgs slott, och borgmästaren Henrik Hoffman ledde fortfarande med kraft och hänsynslöshet Ronneby stads öden, en politik så god som någon.

Så mycket grundligare blev Gustav Vasas vidräkning med smålänningarna. Pådriven av klagomål från bergslagen och köpstäderna över bristande tillförsel förnyade han det gamla förbudet mot export av oxar, till gränsbornas förtvivlan och danskarnas harm². Steg för steg sökte han göra verklighet av den hittills ineffektiva handelsavspärrningen. Det av Dacke hårt förföljda Kalmar skulle njuta sin rätt som laga stapelstad, samtidigt som borgerskapet där ånyo fick höra de gamla förmaningarna att hålla priser, som kunde vänja allmogen att söka sig till staden.

Men århundradens naturligt betingade ekonomiska orientering var inte så lätt omlagd. Värends och Blekings ge-

¹ Konungen skiljer ibland mellan »skogstjuvarna» å ena sidan och å andra »menige man», d. v. s. den lugnare, i egentlig mening jordbrukande bondebefolkningen i de gamla järnåldersbygderna, vilken hade mindre att exportera och därför också gick nödd med i upproret och vid första tillfälle ifrån. — Med missnöje följde kungen efter Dackefejden nybyggerverksamheten på gränsskogarna, han väntade därav allt annat än gott.

² G. V. R. XV, 568 f.

mensamma intressen resulterade i en omfattande smyghandel, bedriven med de danska myndigheternas goda minne och hemliga stöd, en smugglartrafik, som inga svenska förbud, inga kungliga goda råd till städerna kunde ordentligt sätta stopp för. Ronneby borgare stryka hela landet igenom utmed landemärket, heter det 1545, och köpa upp oxar, hudar, talg och allehanda varor, som där falla, görandes därmed dyrt köp på allting¹. Danska krämare, »en hel hop», komma 1553 till Sigfridsmässan i Växjö med några klena köpmansvaror för syns skull, i verkligheten för att köpa upp hästar². Tre svenska präster vid gränsen, som överträtt gällande förordningar, få 1555 göra en ofrivillig resa till konungen att stå till svars. Vad skall man då tro om alla de danskfödda prästerna där nere! Och bönderna: brotten äro så talrika, att Germund Svensson på Kalmar får nöja sig med att ta de värsta syndarna vid halsen. Det är en fråga, »om Kalmar någon tid skall bliva vid makt». — Till allt detta kommer annan förtret. Från Bleking höras spotska och hånliga ord, förrädarehopar av Dackes anhang erhålla skydd där många år igenom, göra framstötter upp i det ännu oroliga Sydsmåland och lyckas t. o. m. ta livet av kungens befallningsman där. Och alla framställningar till den danska riksregeringen bli, vilken ton man än anslår, utan all synbar effekt.

Det är tydligt, att Gustav Vasas fogdar på Kalmar och Kronoberg aldrig lyckades få ordning på riksgränsen.

Helt andra utsikter öppnade sig, när tronföljaren Erik i mars 1558 anlände till Kalmar för att tillträda sitt hertigdöme, Kalmar län med Öland samt Varend. Gamle kungens tanke med förlänningen har för visso varit att därmed skänka åt en avlägsen och försummad landsända förmånen av en personlig och auktoritativ styrelse på platsen (jfr hertig Johan i Finland), hans egen kraft var på upphållningen. Erik tog med fart och allvar itu med de olika uppgifter, som den nya ställningen bjöd honom. Från Kalmar, rikets utpost i söder

¹ G. V. R. XVII, 461.

² G. V. R. XXIV, 546.

leder Erik i själva verket från årsskiftet 1558—59 Sveriges politik mot Danmark. Bland dessa uppgifter var den olösta frågan om ordnandet av gränsförhållandena en av de allra viktigaste. Den måste i hög grad ha trängt sig på honom, han residerade ju i den stad, på vars trivsel oordningen vid gränsen tärde som en kräftska. Om hans förhandlingar med Kalmar borgerskap i denna sak är väl ingenting känt, de ha naturligtvis förts muntligen, men det säger sig självt, att borgarna nu, när de hade sin regerande herre på platsen, icke tystnade med sina gamla klagomål i en fråga, varpå såväl deras egen ekonomi som kronans intresse krävde samma lösning. Erik var ju, vid sunda vätskor, en ordningens man och en nitisk försvarare av riksintresset. Vi finna, att han personligen engagerade sig för frågan och drev fram den i riksrådet. I mars 1559 insände han till konungen sitt och rådets detaljerade förslag till ny ordning vid gränsen. Han upptog här och utformade närmare en tanke, som fadern framkastat redan 1550. Alla smärre vägar över gränsen borde avlysas och vissa större utropas som »rätta härstråter och landsvägar»; vid dessa skulle förläggas militärposteringsar att kontrollera all persontrafik och vaka över handelsmandatens noggranna efterlevnad. Rätta landsvägar över gränsen till Bleking skulle vara kustvägen från Kalmar söderut mot Avaskär och Lyckeå samt från Växjö genom Kinnevalds härad till Ronneby¹. Kunde planen verkligen genomföras, vore därmed Sydsmåland ekonomiskt återerövrat åt Kalmar och Sverige och Ronnebyborgarnas merkantila expansion tillbakaträngd.

Men det hela stannade vid blotta ansatsen. Väl höra vi i det följande talas om knektar vid gränsen, men samtidigt också om böndernas smyghandel på olovliga vägar. Allt förblev i själva verket vid det gamla. Eriks friarbestyr och hans övertagande av riksregeringen efter gamle kungen sköto frågan åt sidan. Men Erik glömde för den skull inte bort den, i breven till ståthållarna på Kalmar slott återkommer han esomoftast till gränsproblemet. Det framgår, att det fort-

¹ G. V. R. XXIX, 601—607.

farande var olöst. Vad Erik personligen gått in för som ung, verksamhetstörstande nybörjare i regeringskonsten, hade han blivit bet på.

Så kommer den danska fejden, och krigslyckan ställer honom som den överlägsne framför Ronneby. Staden hade in i det sista korsat hans planer, ännu leddes borgerskapet av den gamle styvsinte Hoffman, »ein verzweifelter durchschlagener Bösewicht» enligt karakteristiken på svenskvänligt håll i Tyskland¹. För Erik gällde det inte bara hämnd, han menade sig väl snarare ha funnit ett enastående tillfälle att avgöra en viktig fråga, som hittills visat sig olösbar. Han eldade sitt krigsfolk med att framhålla, »vad skade därav ville följte, var samme befästning icke skulle blive erövrad»². Staden var ur hans synpunkt ett oförbätterligt smugglarnäste. Ronneby borde utplånas, för att hans eget Kalmar skulle förkovras och ordnade förhållanden inträda på gränsen. Han tänker mera på framtiden än på det förgångna.

När förstörelseverket väl var över, greps Erik ett ögonblick av segerruset, hans fantasi fick vingar: Bleking skulle införlivas med Sverige och erhålla svensk befolkning. Den följande utvecklingen välte snart den stolta planen. Men huvudmålet var dock nått, förargelseklippan var borta. Full ordning blev det väl aldrig vid gränsen, men något så när hölls den merkantila skiljelinjen söder om Småland uppe under de följande årtiondena. Beviset ha vi i Värends fortgående utarmning, dess intressen offrades för vasaregenternas rikspolitik, och det blev en fattig och avsidens landsända. Först Roskildefreden gjorde det möjligt för Varend att åter vrida sin kommersiella front i rätt riktning.

Har sålunda statsnyttan, tanken på rikets framtida bästa, i första hand bestämt Eriks uppträdande mot Ronneby, så

¹ Kansleren Friedrich von Westens ant. under greve Edzards resa till Sverige, G. V. R. XXVIII, 654. Westens omdöme — han hade bland annat tillbragt tre glada veckor i Kalmar — återspeglar säkerligen väl, vad man här och vid Eriks lilla hov tänkte om Ronneby.

² Eriks manifest 15 sept. 1564, Riksregistraturet; fol. 168.

ställes hans gärning därmed i ny belysning, den kommer i gott — eller dåligt — sällskap med de tusen andra våldsdåd med samma motiv, varom krigshistorien kan berätta. Samtiden ryggade i fasa och tog utan att reflektera den slagnes parti. Sägner och den därav påverkade historieskrivningen bevarade omsorgsfullt allt det grymma och tragiska i händelsen, d. v. s. allt som talar emot Erik. Man glömde, att denne hade ett alltjämt viktigt mellanhavande att göra upp med staden, en uppgörelse, som med nödvändighet krävdes av statsintresset, sådant Erik måste ha fattat det. Tillfället skulle kanske aldrig återkomma.

Metoderna lågo i tiden. Ödeläggelsen av Ronneby var icke utan vidare en dåres verk, händelsen hade sin egen sällsamma, barbariska logik.

Albert Vejde.